

Tevfik Aydın

<https://orcid.org/0000-0001-9566-2741>

Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences, PhD Programme in Medieval History, Turkey, aydintevfik2@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Aydın, T. (2024). 16. yüzyılda Sentetik Bir Din: Ekber Şah'ın Din-i İlahi'si Üzerine. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (4), 2038-2055.

16. yüzyılda Sentetik Bir Din: Ekber Şah'ın Din-i İlahi'si Üzerine

Öz

İktidar ve gücün sürekli el değiştirdiği XVI. yüzyıl Hindistan'ında, üç asırdan fazla hüküm süren Bâbüür İmparatorluğu, Hint alt kıtasında Türk-İslam uygarlığının temsilcisi konumundadır. Devletin altın çağı olarak nitelendirilen Celaleddin Ekber Şah Dönemi, Din-i İlahi adı verilen sentetik bir din oluşumuna tanıklık etmiştir. Din ve kültür mozağının cenneti kabul edilebilecek Hindistan'da dinlerin müntesiplerini özellikle Hindu ve Müslümanları ortak paydada buluşturma gayreti nihai başarıya ulaşmamış olsa da getirdiği siyaset anlayışının toplumda ciddi yansımaları olmuştur. Bu çalışmada Din-i İlahi'nin "sentetik" ve "senkretik" yapıları ortaya konulmuştur. Ekber Şah'ın din projesi hakkında bilgi verildikten sonra kozmopolit yapıya sahip toplumu ayakta tutmak için uygulanan 'Sulh-i Kül' politikasının etkilerinden bahsedilmiştir. Konuyla ilgili neşredilen eserlerin mevcudiyetinin yanında sadece dini cihetten yapılan incelemeler kifayetsizdir. Bu nedenle makalede, konunun muhataplarının tek bir dine ait olmayıp çok sayıda din müntesibini ilgilendiriyor olmasından hareketle değerlendirmeler, geniş perspektiften yapılmaya çalışılmıştır. Nitekim çalışmayı özgün kılan husus, Din-i İlahi ve beraberindeki politikalar hakkında yapılan farklı yorumların ideolojik yüzlerinin tespit edilmesi ve söz konusu yarguların bilimsel açıdan değerinin ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Ekber Şah, Din-i İlahi, Sulh-i Kül, İbadethane, Bâbüür

A Synthetic Religion in the 16th century: On Akbar Shah's Din-i Ilahi

Abstract

The Bâbü Empire, which ruled for more than three centuries in 16th century India, where power and power constantly changed hands, is the representative of the Turkish-Islamic civilisation in the Indian subcontinent. The period of Jalaluddin Akbar Shah, characterised as the golden age of the state, witnessed the formation of a synthetic religion called Din-i Ilahi. In India, which can be regarded as a paradise of religious and cultural mosaic, the endeavour to bring together the followers of religions, especially Hindus and Muslims, on a common ground did not achieve ultimate success, but the political understanding it brought had serious reflections in the society. In this study, the "synthetic" and "syncretic" structures of Din-i Ilahi have been revealed. After giving information about Akbar Shah's religious project, the effects of the 'Sulh-i Kül' policy implemented to sustain the cosmopolitan society were mentioned. In addition to the existence of works published on the subject, analyses made only from the religious aspect are insufficient. For this reason, in the article, the evaluations have been tried to be made from a broad perspective based on the fact that the interlocutors of the subject do not belong to a single religion but concern a large number of religious followers. As a matter of fact, what makes the study unique is the determination of the ideological faces of the different interpretations made about Din-i İlâhi and the accompanying policies and the scientific value of the judgements in question.

Keywords: Akbar Shah, Din-i İlâhi, Sulh-i Kül, House of Worship, Bâbü

Giriş

XVI. yüzyıl Hindistan'ında Türkler tarafından kurulan Bâbü İmparatorluğu (1526-1858), devlet teşkilatından dinî-sosyal politikalarına kadar birçok alanda döneme damgasını vurmuştur.

Hoşgörü, merhamet ve güvenilirliği ile düşmanlarının dahi takdirini kazanan Bâbü Şah'ın, 1526'da temellerini attığı devlet, getirdiği yeni yönetim anlayışıyla Hint alt kıtasında kurulmuş selef Türk-İslam devlet ve hanedanlarına nispetle emsalsizdir. Bu anlamda denilebilir ki Bâbü İmparatorluğu o tarihe kadar Hindistan'da Türkler tarafından inşa edilmiş, merkezî, güçlü ve en büyük devlet olma sıfatını taşımaktadır (Richards, 2021; Şahbaz, 2017). Hindistan'ı tek bir merkezî idarede toplayan hükümdar ise henüz on dört yaşında tahta geçen Bâbü Şah'ın torunu Celaleddin Ekber Şah'tır. 1556'da görevi devralan Ekber Şah, vefat ettiği 1605 yılına gelindiğinde hâkimiyeti sınırları aşmış bir imparatorluğu miras olarak bırakmıştı (Basağuy, 2013). Küçük yaşlarda babasından devraldığı ülke, sosyolojik açıdan kargaşa ve kaos barındırırken hükümdarlık yetkilerini yönetim tecrübesine sahip Bayram Han'a zımnen bırakan Ekber, on yıl içerisinde topraklarında iç güvenliği tesis edip ülkesini imar eden tanınmış bir imparator haline gelmiştir (Görgün, 2013; Şahin, 2019). Devletin başında kaldığı yarım asırlık süre boyunca kendisinin öncelikli meselesi toplumu bir arada tutmak olmuştur. Günümüzde -

sayıca en fazla- farklı din müntesibinin birlikte yaşadığı ülkede, Şah döneminde İslamiyet, Hinduizm, Budizm, Hıristiyanlık, Zerdüştlük gibi çok sayıda dine mensup tebaa yaşamaktaydı. Ancak bu dinlerden en önemlileri şüphesiz Hinduizm ve İslamiyet'ti. İslamiyet'in XVI. yüzyılın ortalarına kadar Kuzey Hindistan'daki hâkimiyeti tartışılmaz bir konumdayken Ganj Ovası'nın yerleşikleri ise Hindulardan oluşmaktaydı. Ekber'in hayalini kurduğu toplum düzenini oluşturabilmesinin iki ana ögesinin bu gruplar olduğu ve iktidarı boyunca bu çizgide siyasetini sürdürdüğü görülmektedir (Johnson, 1986). Bâbü İmparatorluğu'nun söz konusu altın çağında araştırmacıların ilgisini çeken en önemli meselelerden birisi şüphesiz ki Ekber Şah'ın toplumu yeniden dizayn etmeye çalıştığı *Din-i İlahi* adındaki oluşumdur. Din ve kültür mozağının çok çeşitli olduğu Hindistan'da, özellikle Hindu ve Müslümanları ortak paydada birleştirme arzusu gayesine ulaşamamış, söz konusu dinlerin akidelerini tahrif ettiği düşünüldüğünden tepkiyle karşılanmıştır. Ancak Din-i İlahi'ye ilişkin protest söylemlerin - muhtemelen Ekber'in güçlü siyasi kişiliğinden kaynaklı- yüksek tonda ifade edilemediği, kitlesel eylemlere dönüşmediği açıktır. Ekber Şah'ın devlet siyasetinin emellerine feda edildiği anlaşılan din anlayışı ve projesinin tam olarak anlaşılamadığının, çalışmaların önemli bir bölümünün objektiflik kriterlerinden uzak olduğunun altını çizmek gerekir.

Ekber Şah'ın Din-i İlahi'si, birçok dini bir araya getirdiği ve tam anlamıyla din tanımına uymadığı için 'senkretik' bir din olarak betimlenmiştir. Öte yandan bu çalışmada, Şah'ın ortaya koymak istediği senkretik yapı, yapay bir proje olduğu için de '*sentetik*' olarak ifade edilmiştir. Makalenin ilk başlığında Ekber Şah'ın Din-i İlahi'si hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Din-i İlahi'nin uygulanmaya çalışıldığı dönemde aslolanın dinlerin akide ve ritüellerini birleştirmekten ziyade birçok dinin bir arada yaşadığı Hindistan'da toplumsal konsensüsü sağlamayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Nihai başarıya ulaşamayan dinleri buluşturma projesinin toplumsal yansımaları, ikinci başlıkta ele alınmıştır. Bu noktada insanlık dışı dini ritüellerinden biri olan Sati geleneğinin ortadan kaldırılması için gösterilen çaba takdire şayandır (Şahin, 2015, 119-120). Çalışmanın son bölümünde Din-i İlahi, İbadethane ve beraberinde 'Sonsuz Tolerans' politikasına farklı yaklaşımlar incelenmiştir. Tarihçilerin, teologların ve siyaset bilimcilerin konuya muhtelif açılardan bakmış olmaları bilimsel çerçevede zenginlik olarak kabul edilebilir. Öte yandan Hindu, Hıristiyan, Müslüman araştırmacıların dini perspektiften yaptıkları yorumlar kendilerince haklı olmakla birlikte tarafsızlık ilkesine aykırı, kimi noktalarda da ideolojiktir.

1. Sentetik Din: Ekber Şah'ın 'Din-i İlahi'si

Hindistan'a Müslümanların gelişini müteakip, yerli halkın İslam'a ihtidalarının yaygın olduğu bilirse de kıtanın çok dinli yapısının varlığı temel gerçektir. Bu nedenle ülkenin kozmopolit yapısının getirdiği kargaşada Ekber Şah; din, dil veya geleneklerden taviz verilmesi gerektiğine inanmıştı (Kuczkiewicz-Fraś, 2015).

Felsefe, dil, tarih ve tüm inançlara ilgi duyan yapısı nedeniyle -kaynaklara göre ümmi olduğu belirtilen, disleksi nedeniyle okuma yazma öğrenemeyen Ekber'in- söz konusu alanlardaki yetkin kimselere münazara imkânı verdiği görülmektedir. Topluma ilişkin uygulamalarında ise Hindistan'da var olan din kaynaklı tefrikalara son vermeyi amaçlayan bir politika takip etmiştir. Başta Hindu-Müslüman çatışmasını, akabinde çok dinli, çok kültürlü toplumun diğer inançlarını bir araya getirme gayesi ile İslamiyet, Hinduizm, Budizm, Zerdüştlük ve Hristiyanlığın ilkelerini buluşturarak 'Din-i İlahi' adında yapay bir din ortaya çıkarmıştır (Bayur, 1987, II).

XIV. yüzyıl Hindistan'ında, manevi fikir babası Kâbir olan Guru Nanak (1469-1539)'ın toplumsal birlikteliği sağlama arzusuyla Hindu ve Müslümanları birleştirme fikri, Ekber Şah'ın dini reformunun önünü açmıştır (Skaff, 1971). Kendisinin Hinduizm, Budizm, Jainizm ve Hristiyanlığa olan merakı hatta Zerdüş ritüellerine gösterdiği ilgi Din-i İlahi'nin alt yapısını oluşturmuştur (Jarric - Payne, 2004). Bu sebeple eklektik kültürün ayinleri büyük ölçüde Persler'in Zerdüş inancına dayanmaktadır (Dimand, 1953). Ekber; saltanatının ilk dönemlerinde babası Hümayun, dedesi Bâbür Şah'ın devlet politikalarına sadık kalmasına rağmen Ebu'l Fazl'ın da ifade ettiği gibi mevcut din politikasında değişikliğe gitmiştir (Jutla, 1995, 18). Ne var ki temel akaid ilkelerinden dini ritüellerine kadar sentetik bir yapının uygulanabilmesinin güç yanları olmuştur. Bu minvalde toplumun sosyo-dini reforma olan direncinin azaltılması, projenin başarıya ulaşabilmesinin önceliklerindedir.

Şah'ın, Din-i İlahi'nin altyapı çalışmasını eğitim alanında başlattığını söylemek mümkündür. Mademki bir din reformu gerçekleştirilecekti o halde âlimleri etkileyip onların sempatisini kazanarak başlamak önemliydi. Bu minvalde medrese kütüphanelerinin işlevselliğinin artırılması, ilim adamlarına verilen destek; Ekber Şah'ın ilk icraatlarından olmuştur (Suyanta & Ikhlas, 2017). Bâbür Sarayı'nda kendilerine sınırsız imtiyazlar sunulan âlimler bunu karşılıksız bırakmamışlar; Ekber'in dini, sosyal ve kültürel politikalarını dizayn etmesine yardımcı olacak meşruiyet adımlarını atmışlardır (Dalkesen, 2019). Mehdeviye hareketinin önderlerinden Şey Mübarek'in oğlu Ebu'l Fazl el- Allâmî'nin hem Din-i İlahi'nin oluşumunda hem Ekber'in mehdi ilan edilmesindeki rolü önemlidir. Ayrıca kendisi müctehid makamının yegâne temsilcisi olarak hukuku veto etme ve düzenleme yetkisine de sahip

olmuştur. Ebu'l Fazl, söz konusu yapay dinin fikri önderi ve yönlendiricisi konumundadır. Onun çizdiği istikamette, görünen ve görünmeyen mahlukatın kendisine itaat etmek için adeta çırpındıkları haktır ve Şah'a isyan etmek kişinin göğsüne ölüm hançerini saplaması gibidir. Bu durum gelecek nesiller için de ibret vesikasıdır (Schofield, 2012). Ekber'in bu düşüncelerle donatılması zihni altyapısının hemen hemen tamamlandığının bir işareti olarak kabul edilebilir.

Din-i İlahi'nin kurulmasındaki diğer neden Ekber'in insanları sınıflandıran ve tefrikaya sebep olan dinlerin yerine uzlaşma kültürünü tesis edecek yeni bir din kurmak istemesidir (Şahin, 2015). Tarihin her döneminde din ve siyaset ikilisinin ayrılmaz birlikteliği göz önüne alındığında dinin, iktidarların varlığının devamını sağlayacak başlıca enstrümanlardan birisi olduğu açıktır. Mevcut dönemin politikaları da bunun üzerine bina edilmiştir.

Tarih araştırmacılarının bazılarında göre erken modern dünyanın en hoşgörülü ve kapsayıcı politikası olarak kabul edilen "Sulh-i Kü" (Kinra, 2020) doktrini, Ekber'in sentetik dini oluşumunun yegâne sosyal politikasıdır. Hindu ve Müslümanların arasında süregelen anlaşmazlık ve çatışma ortamı hoşgörü siyaseti ile aşılma istenmiştir. Binaenaleyh Sulh-i Kü, salt felsefi bir kavram olmaktan ziyade -sayısız dini ve etnik sınıfın- iktidar kavgasını nihayete erdirme misyonuna haizdir

Din-i İlahinin fikri temellerinin meşruiyet kazandırılmaya çalışıldığı mekân 'İbadethane' adıyla kurulan dinler parlamentosudur. İbadethane hem mimarisi ile hem işlevselliği ile ilk dönemler Sünni Müslümanların ibadet ve dua yapmalarına imkân sağlamaktaydı. Ancak ilerleyen yıllarda diğer din mensuplarının da katılımıyla ve kozmopolit yapısıyla münazara ayinlerine ev sahipliği yaptı (Alp, 2021). Politik konular kadar dini meselelere de ilgi duyan Şah, söz konusu mekânda, Ortodoks Müslümanlığı tartışmaya açmıştır. Bu sayede akli ön planda tutan ilim adamlarının popülaritesi artmış, sentetik dinin önderinin müctehid ilan edilmesinin önünde engel kalmamıştır. Neticede Eylül 1579'da tartışılmaz tek otorite olduğunu deklare eden belge, dönemin ileri gelen âlimlerince imzalanmıştır (Rezavi, 2008).

Din-i İlahi'nin temel prensipleri hakkında birbirinden farklı bilgiler aktarılmaktadır. Allah'ın tek ve herkese ait olduğu, dinin müntesiplerinin önderleri için her şeyi feda etmeleri gerektiği ve onunla karşılaştıklarında yeri öperek secde etmelerinin elzem olduğu ifade edilmektedir. Benzer şekilde güneşin dünyanın nimeti sayılıp belli zamanlarda ona özel ayin düzenlenmesi gerektiğinden bahsedilmektedir (Baybal, 2015; Şenvarıcı, 2016)'a göre ise imanla ilgili üç ana ilke, ilkinin kesin bir tanrının olduğu, ikincisi güneşin dünyayı kutsaması, üçüncüsü ise Ekber Şah'ın ümmetin lideri olmasıdır.

Din-i İlahi'nin kaidelerine ilişkin en güvenilir bilgiler Ebu'l Fazl el-Allâmî'nin kaleme aldığı Âin-i Ekber'de yer almaktadır. Allah'ın varlığını ve tek olduğunu kabulden yola çıkan hareket, Ekber Şah'ın Onun halifesi olduğunu kabul eder. Müntesiplerinden genel ahlaki ilkelerin yerine getirilmesi istenir (Allâmî, 2011). Ekber Şah'ın öncüsü olduğu dini hareket ve onun ilkeleri hakkında günümüze kadar ulaşan bilgiler, bu bağlamda sosyal politikalarına yönelik farklı yaklaşımlar, çalışmanın son başlığında yer alacaktır. Şimdi de Din-i İlahi'nin toplumdaki etkilerinin neler olduğu ele alınacaktır.

2. Din-i İlahi'nin Toplumsal Yansımaları

1602'de Din-i İlahi'nin fikir babası Ebu'l Fazl'ın öldürülmesini takiben fazla yayılma imkânı bulamayan yapay din, Şah'ın ölüm yılı olan 1605'ten sonra etkinliğini kademeli olarak yitirmeye başlamış ve nihayetinde yürürlükten kaldırılmıştır (Damrel & Lawrence, 1991). Beklenen sonun bu denli çabuk gerçekleşmesinin nedenlerinden birisi Ekber'in oğlu Cihangir Şah'ın, babasının hayranlıkla takip ettiği teolojik tartışmalardaki coşkuyu aynı şekilde paylaşmamasıdır (Tiburcio, 2017). Dini perspektiften her ne kadar istenilen taraftar kitlesine ulaşamamış olsa da toplumsal etkileri üzerine önemli tespitler yapılabilir.

Tarih kaynaklarına göre Ekber'in yakın çevresi ile sınırlı kalan ve müntesibi – bazı kaynaklara göre- yirmi kişiyi geçmeyen oluşumun nihai hedefe varamamasının birçok nedeninden bahsedilir. Bunlardan dikkat çeken onun melankolik tavırlarla bezenen bir nevi maceraperest kişiliğinin etkisine (Jarric & Payne, 2004) ilişkin iddiadır. İmparatorun şahsına ilişkin ithamlar ağırdır, dahası onun Din-i İlahi'nin başarılı olup olmama ihtimalini hesaba katmadığını düşünmek de yersizdir. Bu durumu Ekber Şah'ın dini siyasetinde almış olduğu radikal -hatta cesur- bir karar olarak yorumlamak daha anlamlıdır.

Din-i İlahi'nin toplumda karşılık bulmadığına dair -yukarıda belirtilen- yaygın kanaatin aksine menfi saiklerle azımsanmayacak sayıda kişinin oluşuma tabi olduğu da belirtilmektedir. Siyaseten ya da muhtelif gayelerle kendilerine çıkar sağlamak isteyenlerin sayısı, beş yıl içerisinde binleri bulmuştur ki bu bilgi önemsenmelidir. Nitekim rasyonel anlamda Ekber'in projesi, kendi mahkemesinin dışına yayılmamış ve onun ölümüyle birlikte yok olmuştur (Garbe, 1909).

Ekber Şah'ın toplumun iki büyük dini kimliğini oluşturan Hindu ve Müslümanların birlikteliğini arzularak çıktığı yolda kendisine ilk karşı çıkanlar da bu dinlerin taraftarları olmuştur. Gayesi her ne olursa olsun halkın dini akaidini tahrif edecek girişimler büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bu noktada Ahmet Aziz'in aktardığına göre Muhammed İkbal'in tespitini belirtmekte yarar vardır: *“Ekber'in idari ve toplumsal eklektizmi ya da Kebir'in mistik*

birleştiriciliği Hindistan'ın geniş kitlelerinin düşlerini yakalamada başarılı olmuş olsaydı bir homojenlik oluşturabilirlerdi. Bunun yerine tüm bu deneyler senkretizme dönüşmüştür. Çünkü büyük dini gruplar ve Hint toplumunun kast yapısı bunu reddetmiştir” (Aziz, 1995, s. 198).

Devletin mevcut politikasından en fazla imtiyaza sahip olduğu düşünülen Hindulardı. Bunun altında yatan sebeplerden birisi Ekber'in üç eşinden ilki olan Jodha Bai'nin Hindu inancına sahip olmasıydı (Görgün, 2013, 39). Bu durumu sadece Ekber Şah'ın Caypûr Racasının kızıyla olan evliliğiyle izah etmek mümkün olmasa da hanedan kadınlarının yönetimlere etkilerini göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca sayılabilecek onlarca nedenden bağımsız, Hinduların söz konusu coğrafyada asırlardır yaşıyor olmaları, kıtanın sahibi rolüyle hareket etmelerini mümkün kılmıştır. Öyle ki ülke siyasetine hâkim olmaya çalışan söz konusu tarafın etkisi altına çoğu zaman Müslümanlar da girmişlerdir.

Müslümanlar Hinduizm'in mistik rüzgarına kapıldıklarında fikrî alışverişin müspet yönlerinden istifade etmişler, öte yandan vahdeti vücut gibi izahı kolay olmayan felsefi tartışmaların girdabına düşmekten kurtulamamışlardır. Dahası dönemin öncü İslam âlimlerinden İmam Rabbânî gibi şahsiyetler Ekber'in yapay dininin olumsuz etkilerinden Müslümanları korumak için yeni doktrinler geliştirmeye çalışmışlardır. Örneğin “Din-i İlahi'nin panteizm fikrinin üzerine bina edilmesi Rabbânî'yi vahdet-i vücuttan vahdet-i şuhûdu açıklamaya zorlamıştır. O devirde Hindistan Rabbânî'nin yazdığı üzere *'Heme Ost / Her şey O'dur'* diyen sûfilerle doludur. Bu umum nazarında madem *'Her şey odur.'* iyi kötü günah diye bir şey de yoktur, dolayısıyla şeriata uymak da gerekli değildir. Dahası artık imana da lüzum yoktur tarzında algılanabileceği için Rabbânî, *'Heme Ost'* inancına mukabil *'Heme ez Ost / Her şey O'ndandır'* bakışını ön plana çıkarmıştır” (Akman, 2019, s. 447).

Ekber Şah'ın projesine karşı oluşan tepkinin halk ayaklanmasına dönüştüğü yıl 1580'dir. Canpur kadısının mürted konumunda bulunan Şah'a isyan etmenin meşru olduğuna dair verdiği fetva, isyana neden olmuştur. Bu olaylardan bir yıl sonra Şah'ın Kabil'deki üvey kardeşi Muhammet Hakim'in isyanı, iktidar için kritik bir süreçtir. Ancak Ekber, diğer isyancıların da hâkimiyetine boyun eğmelerini sağlayacak şiddette ayaklanmaları bastırmayı başarmıştır (Skaff, 1971).

Çalışmanın önceki bölümünde bahsi geçen Sulh-i Kül doktrininin Bâbürlülerin yaşantısına doğrudan etkileri olduğu söylenebilir. Toplumsal barışı ve toleransı karşılayan kavramının getirdiği politika, Din-i İlahi'nin sosyolojik alt yapısını oluşturmuştur. Ekber'in tasarladığı din, her ne kadar istenilen ilgiyi görmese de Sulh-i Kül'ün yansımaları kayda değerdir.

Bunlardan birisi XVI. yüzyıl Avrupa'sında engizisyon dehşetinden kaçan Cizvitli misyonerlerin Bâbür İmparatorluğu'nda görüp hayrete düştükleri sınırsız toleranstır. Aynı zaman diliminde Cizvitler'in geldiği kıtada din adına yapılan katliamlar, insanlık tarihi adına insanları hayrete düşürecek türdendi (Kuczkiewicz-Fraś, 2015). Şüphesiz Ekber'in bu politikasında din ekseninden dışa doğru kaydığının altını çizmek gerekir. Bu noktada kendisinin yaptığı en önemli işlerden birisi marjinalliğe yakın Hindu ve Müslüman kitlelerin hayatlarını sekülerleştirmesidir (Anooshahr, 2014). İyi niyetli, ılımlı, doğru ve bilgece davranıp barışı, adaleti ve sosyal istikrarı sağlamanın önemini vurgulayan Şah, bu düşüncelerini Bâbür İmparatorluğu'nun temel ilkeleri olarak kabul etmiştir (Chatterjee, 2014). Ölümünden asırlar sonra bile icraatlarının muhtelif etkilerinin devam ettiğine ilişkin kanıtlar vardır. Canpur şehrinin -XVIII ve XX. yüzyıllar arasında inşa edilen mimari eserlerin detay incelemesiyle-saray kraliyet koleksiyonlarının devletin süregelen hoşgörü anlayışına sahiplik yaptığı söylenebilir (Asher, 2014). Dinleri tek bir potada eritme arzusundan hareketle 1562'de hac vergisinin, 1564'te cizyenin kaldırılması (Khan, 2019) gayrimüslim tebaanın sosyoekonomik statüsünü değiştirmiştir. Sulh politikasının özellikle siyasi ve mali alanda yine en kârlıları Hindulardır. Vergi yüklerinden kurtulan Hindular devletin kilit pozisyonlarında bakan, vali, ordu komutanı gibi görevler ifa etmeye başlamışlardır. Müslüman bir imparatorun devlet teşkilatında, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın liyakat esaslı gerçekleştirilen atamalar toplum tarafından olumlu karşılanmıştır (Jutla, 1995).

Sulh politikasının toplumun her kesimi için aynı olumlu etkiyi yarattığını söylemek hem güçtür hem de toplum bilimlerinin doğasına aykırıdır. Hindistan'ın güçlü devletinin hükümdarı Ekber Şah'ın, yetkin dini önder sıfatıyla verdiği vaazlar halk tarafından baskı unsuru olarak da anlaşılmıştır (Ali, 1980). Diğer taraftan sentetik (senkretik) din, kendi kabullerini yücelten, yozlaşmış kabul ettiği inançlar için yepyeni alanlar sunmaktadır. Bu anlamda yeniliğin uygulayıcısı olan devlet başkanının dini otorite olarak kabule zorlanan tebaanın itaati, yönetim tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Geevers, 2018).

Bâbür İmparatorluğu'nun vatandaşlık haklarına müttekâmil anlamda sahip olan Müslümanlar -Hindulara verilen imtiyazlar karşısında- reformist politikaları tevazu içerisinde kabul etmişlerdir. Benzer şekilde Sulh-i Kül politikasının gayesine ulaşması uğruna tanrılar adına tapınak inşa etme yasağının kaldırılmasıyla ülkedeki Hint tapınakları yeniden yükselmeye başlamıştır. Bu haklar daha sonra Hristiyanlara da sunulmuştur ki Lahor ve Agra'daki kiliselerin sayısındaki artış bunu doğrulamaktadır (Kuczkiewicz-Fraś, 2015).

Din-i İlahi'nin getirdiği barış siyasetinin ülkedeki insan haklarına ilişkin sunduğu olumlu gelişmelerden birisi de kölelik sisteminin yürürlükten kaldırılmak istenmesidir. Sulh politikasının faydalarından genelleyici bir metotla bahsedilirken kölelik sorununun varlığı görmezden gelinmiştir. Öyle ki ayda bir rupiden daha az ücretle çalıştırılan sayısız kölenin olduğu toplumda, kölelik sistemi resmi olarak 1843 yılında kaldırılabilmiştir (Jarric & Payne, 2004).

Ekber Şah'ın söz konusu oluşumunun filizlendiği mekânın 'ibadethane' adındaki dinler parlamentosu olduğundan bahsedilmiştir. İbadethane'nin güçlü ve zengin bir kütüphane oluşumuna katkı sağladığı bilinmektedir. Hümayun Şah'tan kalan kültürel birikimlerle yetinmeyen Ekber, fethettiği yerlerde üst sınıfa ait kişilerin kütüphanelerini ülkesine taşımıştır. İtimad Han'ın kütüphanesindeki eserlerle Faizi'ye ait 4600 adet eser kütüphaneye kazandırılmıştır. Bu eserlerden Hindu, Müslüman ve diğer dinlerin müntesipleri yararlanabilmişlerdir. Tercüme faaliyetleri için de benzer değerlendirmeler yapılabilir. Her ne kadar Ekber'in zikredilen çalışmalarını, sentetik dinini kadim metinlere dayandırma amacıyla yaptırdığı iddia edilse de (Yürük, 2020) bu çalışmaların bilim dünyasına sağladığı katkılar gölgede bırakılmamalıdır.

Bu başlıkta değerlendirilecek son konu, Hindistan'daki dul kadınların ölmüş kocalarıyla beraber kendisini yakarak feda ettiği '*Sati*' geleneğidir. Kimi zaman toplum baskısıyla kimi zaman kadına toplumun biçtiği değer yargılarıyla, kadını gönüllü kurban haline getirmek suretiyle uygulanan gelenek, asırlarca bu toprakların acı gerçeğini yansıtmaktadır. Dul olan kadının toplum içerisindeki konumunun adeta *yaşayan bir ölü* gibi olmasının bunda payı büyüktür. Ancak bireyin istismar edilen dini duygularının Sati uygulamasının temelini oluşturduğu bilinmelidir. Ekber Şah tıpkı babası Hümayun gibi insanlık dışı geleneğin sonlandırılması emrini vererek uygulamayı yasaklamıştır. Olayların kontrol altına alınması için hem devlet görevlileriyle hem de bizzat kendisi mücadele etmiştir. Ekber'in kendini geleneğe feda etmek üzere olan bir kadının bulunduğu yere atıyla gelmesi ve müdahale etmesi bu husustaki hassasiyetini göstermektedir (Çağlayan, 2005). Toplumsal barış politikasının söz konusu gelenekle mücadelede fayda sağladığını ifade etmek gerekir. Sonuçta insanlar devlet otoritesinin sağladığı özgürlük alanından istifade etmektedirler. Beraberinde insan hayatını ve onurunu önceleyen anlayışın hâkim olduğu topraklarda bu tür ritüellerle mücadele edilmiş olması son derece kıymetlidir.

Din-i İlahi bağlamında Sulh-i Kül politikasının topluma olan etkileri insan hakları düzleminde değerlendirilirse olumlu sonuçlar elde edilecektir. Aynı yıllarda Batı'da insanların

inançlarından, düşüncelerinden dolayı yaşama hakları ellerinden alınırken, kadınlar cadı damgası vurularak diri diri yakılırken Hindistan'daki Türk devletinin hoşgörü anlayışı oldukça anlamlıdır. Batılı bir araştırmacının beyanı ile ifade edilecek olunursa "Ekber yönetimi altındaki Hindistan, XVI. yüzyılda aynı zamandaki Avrupa'dan çok daha yüksek bir uygarlık düzleminde duruyordu" (Garbe, 1909).

Nihai olarak Bâbürlüler açısından Din-i İlahi projesi rağbet görmemiş olsa da mevcut oluşumun toplumda kısa ve uzun vadede etkileri olmuştur. Toplumun iki büyük dini grubu olan Hindu ve Müslümanlar tarafından bu durum tepkiyle karşılanmıştır. Gayrimüslimler tarafından önemli haklar elde edilirken Müslüman tebaanın tepkisi daha fazla olmuştur. Şimdi de bu bağlamda Din-i İlahi, Sulh-i Kûl, İbadethane ve bu eksenindeki politikalar hakkında farklı, ideolojik yaklaşımlar ele alınacaktır.

3. Din-i İlahi'ye Farklı ve İdeolojik Yaklaşımlar

Hindistan'ın kozmopolit toplum yapısı, sayıca çok dini inanışları ve ritüelleri arasında sosyal yapıya entegre edilmeye çalışılan sentetik din projesi, araştırmacılar tarafından kimi zaman farklı bazen de ideolojik perspektiften değerlendirilmiştir.

Din-i İlahi hakkında birbirinden farklı çokça yorumun ortaya atılmasının öncelikli nedeni Ekber Şah'ın düşünce yapısıdır. 1569'da yapımına başlanan ve on beş yıl süren, iç içe geçmiş asimetrik avluların kasten kullanıldığı Ekber'in şehri Fetihpur Sikrî (Jutla, 1995)'nin mimarisi, onun zihin kargaşasının aynası gibidir. Şah'ın Din-i İlahi'si ile toplumsal uygulamalarını topyekûn eleştirenler şüphesiz kendi dini hassasiyetlerinin gereğinden; onu destekleyenler ise salt eşitlik, seküler, toplumsal birliktelik gibi kavramlar üzerinden hareket etmişlerdir.

Devletin hoşgörü siyasetine rağmen yeterince tatmin olmayan zümrelerden birisi Hristiyanlardır. Hindistan'da -Hristiyanların Avrupa ile kıyaslanamayacak ölçüde geniş özgürlük alanına sahip olsalar da- söz konusu siyaset Hristiyan teologlar açısından değerlendirildiğinde Hristiyan tebaa için tam bir trajedidir. Şah'ın dostluğuna rağmen yine onun geleneksel mahkemesinde Bâbür İmparatorluğu'na akın akın gelen Avrupalı misyonerler, iktidar sahiplerince belirgin şekilde düşmanlık yaşamışlardır. Aynı zamanda bu durum muhafazakâr Müslüman soylular tarafından desteklenmiştir (Kuczkiewicz-Fraş, 2015). (Garbe, 1909, 193-194)'e göre Ekber'in Cizvitlerle ilişkileri gayet müspetti hatta Hristiyan doktrinlerin birçoğuna bakışı gayet olumluydu. Ülkede yerleşik düzendeki Portekizlilerin istifadesinde bir hastane ve şapel bulunurken kendisi de bu törenlere başı açık ve diz çökerek katılmıştır. Ritüellere karşı aşırı taziminden dolayı ciddi eleştirilere maruz kalsa da Şah hiçbir zaman vaftiz edilmeyi kabul etmemiştir. Öyle anlaşılıyor ki bunu kişisel dini inancına bağlılığından daha

ziyade ülkesinin sınırları içerisinde her halükârda cereyan etmesi kuvvetle muhtemel dini çatışmaların önüne geçmek için yapmıştır.

Din-i İlahi'den ve toplumsal etkilerinden rahatsız olan diğer grup ise Hindulardır. Kinra'nın çalışmasına göre güncel tarih ders kitaplarında Bâbürlü kimliğinin Hindistan'ın dini çeşitliliğine düşman, homojen, yekpare salt Müslümanlığa indirgediğinden yakınılmaktadır. Benzer şekilde İslam -doğduğu Mekke'den başlayarak- putperestliği en sert şekilde yasakladığı için hem Müslüman halk hem de elit-yönetici sınıf tarafından Hindulara baskı yapıldığı iddiasındadırlar (Kinra, 2020). Öte yandan bu hususta Müslümanlar da Ekber'i en az Hindular kadar eleştirmişlerdir ki İslam akaidinin temel ilkelerine aykırı uygulamaları bu noktada öncelikli sebeptir. Örneğin Ekber Şah'ın "Pek çok kişiyi dinimize soktuk, bu işi Müslümanlığa hizmet sayıyorduk; bilgi ve anlayışımız çoğaldıkça pek üzüldük. Kendimiz Müslüman olmadan ona bağımlı kılmak gerekli değildir, zorla gasp edilen (bir vicdan) dinli olamaz" (Bayur, 1987, II) sözlerini aktarmışlardır. Halbuki Şah'ın ifadeleri onun Müslüman olmadığına değil, bilakis Müslüman olarak öz eleştiri yaptığına işaret etmektedir.

Bedâûnî de *Muntehâbu't-Tevârih*'inde, Ekber'in mistik motiflerle harmanlanmış yeni din teşekkülünü ve hükümdarı eleştirir. Ona göre Ekber, Lamaların Hindu adetlerine kendisini kaptırmış, haremde geçirdiği süreyi sınırlamış, et yemeyi terk etmiş hatta fiziksel anlamda saçlarını kestirerek tıpkı gayrimüslimlere benzemiştir (Bedâûnî, 1979, s. 335).

Çalışmanın ikinci başlığında yer verilen Sulh-i Kül doktrini ve onun merkezi hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Söz konusu fikirdeki 'sulh' terimi Şah'ın müntesibi olduğu İslam dininde çatışmaya yer olmayan *barış* anlamına gelmektedir. Fakat barış politikasından yola çıkarak ülkenin geneli için külli mutluluk tablosu çizmek bilimsellikten uzaktır. Devletlerin birçoğunda olduğu gibi Ekber'in İmparatorluğu'nda da devletin varlık sebeplerinin başında iç ve dış siyasetteki güçlü iradesi -bazen de uyguladığı istibdat- yer almaktadır (Kinra, 2020). Hoşgörü politikası olarak adlandırılan yenilikler, bir kesim tarafından takdirle karşılanırken başka bir zümre tarafından ciddi tenkitlere uğramıştır. Buradaki en önemli nokta bahsi geçen konuya nesnel açıdan yaklaşmaktır.

Ekber'in başlattığı *Sulh-i Kül*'ün merkezindeki *İbadethane* ve onun fonksiyonu hakkında kanıtlanabilirliği neredeyse imkânsız iddialar bulunmaktadır. Bu tezlerden birisi *İbadethane*'de Müslümanlar ve diğer din mensupları arasındaki tartışmaların İslam'ın hâkim konumunu aşındırması söylemidir. Dahası araştırmaya merak duyan ama cahil olarak betimlenen Ekber, sınırsız münazaraların içerisinde kendini yitirip katı ve düz duvarlarını yıkarak kendi dinine zarar vermiştir. Din öyle bir bozulmuştur ki beş altı yıl sonra İslam'dan tek bir iz bile

kalmamıştır (Geevers, 2018). İddiaların aksini ispat edecek yeterince delil vardır. Öte yandan sulh politikasının yokluğunun Müslüman halk için de olumsuz sonuçlar doğurduğunu söylemek zor değildir. Nitekim (Damrel & Lawrence, 1991)'in aktardığı İmam Rabbânî'nin *Mektubât*'ında 1616 ve 1617'de yazdığı mektuplardan da anlaşılacağı üzere Ekber'in oğlu Cihangir'in tahta geçişi ile başlayan dönemde Müslüman toplumun da eski acıklı durumuna döneceği belirtilmektedir.

Tarih araştırmacıları Ekber Şah'ın sentetik din siyasetini genellikle onun kişilik özelliklerinden hareketle değerlendirmişlerdir. Bu durum metodolojik açıdan gayet makul kabul edilebilirken ideolojik varsayımlar içinde kıymetli malzemeler oluşturmuştur. “*Hoşgörülü, hakperest, cesur, cömert, halka düşkün, misafirperver ve faziletli*” (Basağuy, 2013) gibi âli vasıflarla nitelendirilen Şah'a ve onun uygulamalarına tarafsız yorum getirmek güç hale gelmektedir. Çağımızda Nobel Ödüllü Amartya Sen'in yorumları da bu anlamda örnek teşkil eder (Bayram, 2013). Aynı durum karşıt bakış açısıyla hareket edenler için de benzerdir.

Ekber ile ilgili neredeyse bütün tarih kaynaklarında ve araştırmalarında kendisinin *ümme* -öncesinde ifade edildiği gibi disleksi- olduğu, okuma yazma bilmediği ifade edilir. Şairlere, edebiyatçılara, bilime ve dinlere bu denli meraklı olan ve gelişimleri için imkân tanıyan (Karagözoğlu, 2017; Karagözoğlu, 2016) şahsiyetin bu minvalde nitelendirilmesi tartışmaya açıktır. Muhtemeldir ki “ümme” tanımının tasavvufi İslam'daki karşılığı dikkate alınmamıştır. Örneğin sufi cenneti sayılabilecek ülkede bu kavram, Farsça eserleri okuyup yazabilen ama Arapça bilmeyen kimseler için kullanılmaktadır. Dolayısıyla Şah'ın da tasavvuf ile teması bulunmaktadır (Şenvarıcı, 2016).

Dinleri tek çatı altında birleştirme arzusuyla yola çıkan Ekber Şah, farklı kültür ve inanç gruplarına tanıdığı imtiyazlarla toplumsal birliktelik sağlamaya çalışmıştır (Şahin, 2020). Ancak bunu gerçekleştirirken ilmi kriterlerden bağımsız icraatlarına değinmek gerekir. Kendi politikalarını desteklemek amacıyla yazdırdığı *Tarih-i Elfi* buna örnektir ki eserin yazarlarından Fethullah Şirâzi (ö.1589), Şah'ın projelerini destekleyecek mahiyette kalemini kullanmıştır. Öyle ki Şirâzi, Hindu itikadının değişmez inancı tenasühün İslam'da da var olduğunu ispatlamaya kalkışmıştır (Dalkesen, 2019). Bununla birlikte evrensel barış politikası Hindu, Müslüman ve diğer gruplar adına siyasi alanı, marjinalleştirmiş dini alanlara uygulanabilmesine zemin hazırlamıştır (Anooshahr, 2014).

İlim sahasındaki diğer bir iddia ise Şah'ın Arapça temelli dini ilimlerden ziyade astronomi, matematik, tıp gibi fennî ilimleri desteklemesi neticesinde din eğitimi veren okulların boş kaldığı hatta İslam âlimlerinin başka ülkelere gitmek zorunda kaldığıdır (Şahin,

2015). Ekber'in toplum mühendisliğinin tam da merkezinde var olan İbadethane, Müslüman bilginlerin münazaraları, İmam Rabbânî gibi şahsiyetlerin Şah'ın karşısındaki duruşları, hoşgörü ortamı vb. durumlar söz konusu iddiaları geçersiz kılacak yeterliliktedir. Dahası onun siyasi hedefleri doğrultusunda dini araç olarak kullandığı malumdur ve bu tezler kendisinin sulh projesine de aykırıdır. Dönemin ana kaynağı *Ekbarnâme*'de -inancına bakılmaksızın- tüm ilim adamlarına gösterilen müsamaha (Allâmî, 2000, II, s. 161-162) açıkça belirtilmektedir.

Din-i İlahî'nin uygulanmasındaki en önemli isimlerden *Ebu'l Fazl*'ı bazı araştırmacılar öznel ve yakışıksız sıfatlarla itham etmişlerdir. "Riyakârlık ve dalkavuklukta da eşsiz olduğu, mantık dışı ve çocukça hareketler sergilediği hatta Zerdüşt olduğu" (Baybal, 2015) ifade edilmiştir. Sentetik dinin yönetmeni rolündeki Ebu'l Fazl, dinen ve siyaseten sert eleştirilerin muhatabı olurken bu tür yorumlar onun ilmî sahadaki mirasını gölgede bırakmıştır. Şah'ın imparatorluk döneminde (1556-1605) Ebu'l Fazl, geniş bir coğrafyada Hindistan alt kıtasına ait istatistiksel ve anıtsal açıklamaları derlediği çok ciltli eser olan *Âin-i Ekberî*'yi yazmıştır. Bu eser Ekber'in idari teşkilatı ve gelenekleri hakkında verdiği bilgilerle Bâbü İmparatorluğu'nun tarihine ışık tutmaktadır (Dadlani, 2015).

Ebu'l Fazl el-Allâmî, *İbadethane*'nin kurulmasında da fikir babasıdır. Nitekim kendisi dinler parlamentosunun Hindu olsun Müslüman olsun her bir dinin gerçeklerinin ortaya çıkarılması amacı taşıdığı, dini liderlerin ve âlimlerin kapalı kalplerinin açılmasına vesile olduğu inancındadır (Rezavi, 2008). Ancak teolojik perspektiften bağımsız değerlendirildiğinde söz konusu durum Ekber'in devlet politikasındaki geleneği meşrulaştırabilmesi için dizayn edilmiş bir yapı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Ekber Şah'ın *İbadethane*'sine hoşgörü temelinde yapılan güzellemelerin tamamının gerçeği yansıtmadığının altını çizmek gerekir. İbadethanedeki hararetli tartışmalarda ilim adamlarının birbirlerine gösterdiği tahammülsüzlük kimi zaman İslam bilginlerinin arasını da açmıştır. Şah'ın meraklı zihnini tahmin etmeyen münazaralar, dinlerin kendilerine ait kırmızı çizgilerinin ihlali, dini hassasiyeti olan kimselerin haklı tepkileri ile sonuçlanmıştır (Skaff, 1971).

İbadethane'ye salt ideolojik gözlükle bakmayan çoğu araştırmacının hemfikir olduğu husus, İbadethane'nin insanlık dışı Hindu *Sati* geleneğinin kaldırılması için üstlendiği roldür. Hindu bilginlerden Abdü'l Hayy'in sözünü ettiği Frangi isimli şahsın *Sati* geleneğinin kaldırılması için kurulda başlattığı tartışma, toplantıların insanlık adına takdir edilen yönü olmuştur (Rezavi, 2008).

Ekber'in sentetik din çabası, İbadethane, Sulh-i Kül ve beraberindeki siyaset anlayışı özellikle tarihçilerin ve teologların ilgisini çekmiş ve çok sayıda değerlendirmeler yapılmıştır. Bu minvalde devlet politikalarının mimarı olan Ekber Şah, hem icraatlarıyla hem de kişisel özellikleri ile tenkit edilmiştir. Özellikle inanç ve dini duygulardan hareketle ortaya konulan kimi çıktılar, özneliliğin de ötesindedir.

Ekber'in itham edildiği önemli konulardan birisi kendisini tanrı ilan ettiği iddiasıdır. Buna göre Şah'ın İslam'a olan menfi tutumu Hindistan'ın her yerinde hissediliyor, Kur'an dili olan Arapça eserler kütüphane raflarının altına itiliyor, Arapça bilgisi yasaklanıyordu. Dahası 'Allah-u Ekber' lafzını, 'Ekber Şah tanrıdır' mealine gelecek şekilde kullanılmasını emrediyordu. Bu anlamda İslam itikadından ayrılmış olmaktadır (Garbe, 1909). Yine Pers geleneğindeki nevrüz şenliklerinde olduğu gibi ışığın ve hayatın kaynağı olan güneşe karşı aşırı taziminden dolayı güneşe taptığını söyleyenler (Ali, 1980) benzer şekilde Din-i İlahi'nin İslam, Zerdüştlük, Hinduizm ve Jainizm'i içerip neredeyse hiç Hristiyan unsur içermemesine rağmen Ekber'i Hristiyan ilan edenler olmuştur (Lohner, 2017). Oysaki dönemin ünlü İslam âlimi İmam Rabbânî'nin, dinin yükümlülüklerini yerine getirmeyen Müslüman bir devlet adamı olarak Ekber'i mürted ilan etmemesi önemlidir (Ahmed, 1995). Şah'ın İslam inancı içerisinde yaşayıp vefat ettiğine ilişkin yeterince örnek bulunmaktadır.

Benzer şekilde Ekber'in dini ritüellere duruşuna ilişkin birbirinin kopyası olan iddialar da vardır. Kendisinin ölüleri yaktığı, defnedilmek isteyenlerin ayaklarını kibleye uzattığı, İslam'a inat kendi ayaklarını kibleye doğru yönelttiği (Baybal, 2015) faiz, içki, kumar, domuz eti vb. yasakları İslam'a saygısızlık niyeti ile yürürlükten kaldırdığı (Üner, 2015) öne sürülmüştür. Ekber Şah'ın hayatını, devlet adamlığını, kişiliğini tarafsız gözle inceleyen bir araştırmacı, metodolojik ve mantıksal hataları fark edebilir. Hülasa toplumun önemli kesimini oluşturan Müslümanları bu tarz uygulamalarla karşısına alması, Ekber'in yarım asırlık devlet politikasıyla son derece uyumsuzdur.

Sonuç

Hindistan'da 16. ve 19. yüzyıllar arasında hüküm süren Bâbü İmparatorluğu'nun yarım asırlık tarihine damgasını vuran hükümdarı Ekber Şah'tır. Babür'ün torunu Ekber, tarih araştırmacılarının genel kanaatine göre devletin en iyi hükümdarı, onun dönemi ise imparatorluğun altın çağıdır. Ekber Şah'ın muazzam fetihlerini dahi gölgede bırakacak dini-sosyal politikaları, birden fazla bilim dalının araştırmacılarını ortak paydada buluşturmuştur. Bunun yanında hükümdarın kişisel özellikleri, okuma yazma öğrenemeyen ancak ilmi faaliyetlere, kütüphanelere, dini münazaralara olan ilgisi, sıra dışı siyaseti ile dikkatleri kendi

üzerine çekmiştir. Din-i İlahi adıyla birden çok dini bir araya getirme projesi, tarihte ilk olmasa bile uzun soluklu bir deneme olmuştur ki Ekber'in elli yıllık iktidarının yaklaşık yarısına tekabül etmektedir. Hangi toplum olursa olsun inançlarını, adetlerini, ritüellerini değiştirmenin ya da dönüştürmenin zorluğu herkes tarafından yolun henüz başında kabul edilen bir gerçektir. Ekber'in sentetik din oluşturma çabası, dinleri bir araya getirmekten ziyade ülkesinin vatandaşlarını bir arada tutma gayesinden mütevellittir. İktidarların baş döndürücü hızla el değiştirdiği, kısa zaman dilimlerinde devletlerin yıkılıp yerine yeni devletlerin kurulduğu coğrafyada Şah'ın ana gayesi bu olmalıdır. Diğer nedenler ise -fitri bir özellik olan- gücü, iktidarı elinde tutma arzusu, dinî otorite olarak bilinme ve kabul görme isteğidir.

Sentetik din projesinin rasyonel anlamda yirmili sayılarda müntesiple ifade edilmesi, iktidarın yanında sadece güç devşirmeye çalışan çok sayıda insanın zahiren projeye destek vermesi, oluşumun açıkça başarısızlığına işaretir. Ancak beraberinde uygulanan Sulh-i Kül politikasının yankıları nispeten daha etkilidir. Ortaçağ'da (?) İbadethane adıyla kurulan dini parlamento da Ekber'in barış politikası kadar ilgi çekici olmuştur. Avrupa'dan Hindistan'a gelen kimselerin beyanatlarına göre Ekber döneminin Bâbü İmparatorluğu, Batı ile kıyaslanmayacak ölçüde özgür ve demokratiktir.

Çalışmanın asıl amacını oluşturan son başlıkta ifade edilen farklı veya ideolojik yaklaşımlar konunun sağlıklı şekilde anlaşılmasının önündeki en büyük engeldir. Hindular, Hristiyanlar, Müslümanlar ve konuyu seküler zeminde inceleyen araştırmacılar, kendi tezlerini şahsî çıkarımlarla ispata kalkışmışlardır. Hindular toplumdaki Müslüman varlığından ve onların baskın rol üstlenmesinden rahatsız iken Hristiyanlar -özellikle Cizvitler- misyonerlik faaliyetlerinin sarayda yeterince karşılık bulmamasından muzdariplerdir. Tarihi kaynaklarda Ekber hakkındaki spekülasyonların önemli bir kısmının bu zümreden geldiği belirtilmektedir. Din-i İlahi'nin doğuş yeri kabul edilen İbadethane'deki fikir ve eylem kararları, ülkede dini bir gelenek haline gelen Sati'nin kaldırılma çabalarında önemli rol oynamıştır. Mahatma Gandhi'nin XIX. yüzyılda bile mücadele ettiği Sati ritüeli, Ekber Şah'ın hem şahsî müdahaleleri hem de devlet gücüyle asgari seviyelere indirilmiştir. Son olarak Müslümanlar açısından durumun daha zor olduğu anlaşılmaktadır. Ekber'in dini hassasiyetleri üzerinde yapmaya çalıştığı değişiklikler, diğer din mensuplarına verdiği geniş ölçekteki imtiyazlar Müslümanları rahatsız etmiştir. Günümüzde bazı araştırmacılar da konuyu dini popülist söylemlerin malzemesi haline getirerek ilmi -etik- kriterleri göz ardı etmişlerdir. Neticede tarihte Din-i İlahi denemeleri, XXI. yüzyılda dinler arası diyalog çabaları göstermektedir ki yapay din oluşumları karşılık bulmamaktadır.

Kaynaklar

- Akman, M. (2019). Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Mutasavvıfların Yönelttiği Eleştiriler ve Mahiyeti. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 30 (3), 441–454.
- Ali, M. A. (1980). Sulhi Kul and The Religions Ideas of Akbar. *Proceedings of the Indian History Congress*, 41, 326–339.
- Allâmî, E. (2000). *Ekbername* (Çev. H. Brevidge), Asiatic Society.
- Allâmî, E. (2011). *Âin-i Akbar* (Çev. H. Brevidge- H. Blochmann), Low Price.
- Alp, B. (2021). Jesuit Missionary Approaches to the 'Muslim Infidels' and Its Impact Today. In *PQDT- Global*.
- Anooshahr, A. (2014). Shirazi scholars and the political culture of the sixteenth-century Indo-Persian world. *The Indian Economic & Social History Review*, 51 (3), 331–352.
- Asher, C. B. (2014). Jaipur: City of Tolerance and Progress. *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 37(3), 410–430.
- Aziz, A. (1995). *Hindistan'da İslam Kültürü Çalışmaları* (Çev. L. Boyacı). İnsan Yayınları.
- Basağuy, B. (2013). Bâbürlü İmparatorluğu'nun Siyasi Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (5), 29-48.
- Baybal, S. (2015). Bâbürlü Hükümdarı Ekber Şah'ın Dinî Senkretizmi Üzerine. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 10 (20), 51–63.
- Bayram, F. (2013). Hintli Bir İktisatçının Tarihte Özgürlük Arayışı: Amartya Sen'in Hindistan'da Türk Hâkimiyetine Dair Tespitleri. *Belleten*, 77 (278), 89–108.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi. I-II-III*. TTK Basımevi.
- Bedâûnî, A. (1979). *Müntehâbu't-Tevârih (A History of India Muntakhabu-t-Tawarikh Vol I)*, Atlantic Publishers.
- Chatterjee, N. (2014). Reflections on Religious difference and Permissive Inclusion in Mughal Law. *Journal of Law and Religion*, 29 (3), 396–415.
- Çağlayan, H. (2005). *Ekber Şah döneminde Hindistan (1542-1605)*, [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Dadlani, C. (2015). Transporting India: TheGentil Albumand Mughal Manuscript Culture. *Art History*, 38 (4), 748-761.
- Dalkesen, N. (2019). Hârizmşah Muhammed'in siyasi ve askeri faaliyetleri örneğinden Târîh-i Elfî değerlendirmesi. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 348–372.

- Damrel, D. W., & Lawrence, B. B. (1991). *Forgotten grace: Khwaja Khawand Mahmud Naqshbandi in Central Asia and Mughal India*. [Doctoral dissertation, Duke University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Dimand, M.S. (1953). Mughal Painting under Akbar the Great. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 12 (2), 46-51.
- Garbe, R. (1909). Akbar Emperor of India. A Picture of Life and Customs From the Sixteenth Century. *The Monist*, 19 (2), 161–201.
- Geevers, L. (2018). Commemorating Humayun: Emperor Akbar the Akbarnama and the Tomb of Humayun (c.1570–1605). In *The Court Historian*, 23, 27-39.
- Görgün, H. (2013). *Muhammed Hüseyin Âzâd'ın Derbâr-i Ekberî adlı eserinde Türkler ve Türk kültürü*, [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Jarric, P.J. & Payne, C. H. (2004). *Akbar and the Jesuits : An Account of the Jesuit Missions to the Court of Akbar*, Harper & Brothers.
- Johnson, G. (1986). *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, C.X, (Çev. Müfide Pekin), İletişim Yayınları.
- Jutla, R. S. (1995). *The visual and spatial structure in Mughal urban design: The 16th century city of Fatehpur Sikri, India*. [Doctoral dissertation, Virginia University]. In ProQuest Dissertations and Theses.
- Karagözoğlu, B. (2016). Fort William Koleji'nin Hindistan Farsça'sının Gelişimindeki Etkisi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4 (9), 200–211.
- Karagözoğlu, B. (2017). Ekber Şah Döneminde Sanskritçe'nin Yeri ve Sanskritçe'den Farsça'ya Çeviriler. *Şarkiyat Mecmuası*, 30 (1), 33–53.
- Khan, I. A. (2019). Akbar's religious policy in the early phase of his reign: A complex story. *Studies in People's History*, 6(1), 70–77.
- Kinra, R. (2020). Revisiting the History and Historiography of Mughal Pluralism. *ReOrient*, 5(2), 137-182.
- Kuczkiwicz-Fraś, A. (2015). Akbar the Great (1542–1605) and Christianity. Between religion and politics. In *Orientalia Christiana Cracoviensia*. 3, 75-89.
- Lohner, J. H. (2017). *Humanist or Exclusivist? A Critical Analysis of The Commentary of Father Monserrate S.J. on His Journey to the Court of Akbar*. [Doctoral dissertation, Regina University]. In ProQuest Dissertations and Theses.
- Rezavi A. S. (2008). Religious Disputations and Imperial Ideology. *Studies in History*, 24 (2), 195–209.
- Richards, J. F. (2021). *Bâbüür Türk İmparatorluğu* (Çev. Yasin Tekin), Selenge Yayınları.

- Schofield, K.B. (2012). The Courtesan Tale: Female Musicians and Dancers in Mughal Historical Chronicles c.1556-1748. *Gender & History*, 24 (1), 150–171.
- Skaff, J. A. (1971). *Christian missionary attitudes towards Islam in India Catholic missionaries, 1580-1700; Protestant missionaries, 1790-1850*. [Unpublished master dissertation, University of Mcgill] In *ProQuest Dissertations and Theses*.
- Suyanta, S., & Ikhlas, S. (2017). Islamic Education at Mughal Kingdom in India (1526-1857). *Al-Ta Lim Journal*, 23 (2), 128–138.
- Şahbaz, D. (2017). Hindistan’da Babür İmparatorluğu’nun Kuruluş Dönemi: Zahiruddin Muhammed Babür. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57 (1), 582–604.
- Şahin, H. H. (2015). Ekber Şah’ın Sosyo-Kültürel ve Dinî Reformlarının Toplumsal Hayata Etkisi. *Journal of History School*, 8 (XXII), 113–133.
- Şahin, H. H. (2019). Orta Çağ Hindistan’ında Yönetim: Bayram Han’ın Ekber Şah’a Etkisi Administration In Medieval India: Bayram Khan’s Effect on Akbar Shah. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(3), 5–12.
- Şahin, H. H. (2020). Tarihsel Bir Olgu Olarak Kültür Çokkültürlülük ve Hoşgörü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7 (3), 1968–1984.
- Şenvarıcı, H. S. (2016). *The comparison of the political institutionalizations between The Ottoman Empire at the reign of Sultan Süleiman the magnificent and The Mughal Empire at the reign of Akbar Shah* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Tiburcio, A. (2017). Muslim-Christian Polemics and Scriptural Translation in Safavid Iran: ‘Ali-Qoli Jadid al-Eslām and his Interlocutors. *Iranian Studies*, 50 (2), 247-269.
- Üner, F. (2015). *İslam’ın temel kaynakları açısından İmam Rabbânî’nin ulûhiyet anlayışı*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. 19 Mayıs Üniversitesi.
- Yürük, E. (2020). Hint Topraklarında Türk Kütüphaneciliğinin İzlerini Aramak: Kütüphanelerin Gelişiminde Babürlü Hükümdarlarının Rollerini (1526-1707). *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 34 (4), 798–810.